

HAMMÂD el-BERBERÎ

(حماد البربري)

Hammâd b. Bulukkîn b. Zîrî
es-Sanhâcî el-Berberî
(ö. 419/1028)**Hammâdîler hânedanının kurucusu
ve ilk hükümdarı
(1015-1028).**

Fâtîmî Halifesi Muiz-Lidînillâh'a tâbi olarak Merkezî Mağrib'de Zîrîler Devleti'ni kuran Berberî Sanhâce kabilesine mensup Bulukkîn b. Zîrî'nin oğludur. Bir süre Kayrevan'da fıkıh tahsil etti ve cedel kitaplarını inceledi; ancak cesur ve atılgan kişiliğiyle daha çok askerî alanda temayüz etti. Bulukkîn'in yerine geçen Mansûr'un döneminde (984-996), Ebû'l-Bahâr b. Zîrî'nin Cezayir'de istiklâlini ilân etme teşebbüsünü engelledi; asıl şöhretini ise Mansûr'dan idareyi devralan Bâdîs b. Muiz döneminde (996-1016) Sanhâce topraklarını tehdit eden Zenâteliler karşısındaki başarılarıyla kazandı. Bâdîs tarafından "nâibü'l-emîr" unvanıyla ülkenin batı kesiminde huzuru sağlamakla görevlendirildi ve kendisine Eşîr bölgesiyle zaptedeceği yeni topraklar iktâ olarak verildi.

Hammâd, hânedan mensubu Mâksîn ve Zâvî kardeşlerin isyanlarını bastırarak (390/1000) ve Zenâteliler karşısında üst üste başarı sağlayarak Zâb, Mesîle ve civarını itaat altına aldı (395/1005). Ayrıca Bâdîs'in izniyle, ele geçirdiği topraklarda kurulup valiliğine getirildiği yeni vilâyetin idarî merkezi olmak üzere Mesîle yakınında toprağı tarıma elverişli bir yerde Kal'atü Benî Hammâd denilen müstahkem ve mükemmel savunma ve haberleşme imkânlarına sahip şehri inşa etti. Bir süre sonra da asil amacını gerçekleştirdi ve Bâdîs'in Konstantin (Kustantîne, Kusantîne) topraklarının kendisine teslimi konusundaki emrini dinlemeyerek kardeşi İbrâhîm'in desteğiyle Zîrîler'e karşı bağımsızlığını ilân edip Hammâdîler Devleti'ni kurdu (405/1015); arkasından da Fâtîmîler'le ilişkilerini bozup Abbâsîler'le ittifağa girdi. Bu gelişmeler üzerine Bâdîs Kal'atü Benî Hammâd'ı kuşattı; kale altı ay sonra düşme noktasına geldiyse de Bâdîs'in âniden ölmesi üzerine kuşatma kaldırıldı (406/1016). Hammâd, iki yıl sonra da Bâdîs'in yerine geçen oğlu Muiz tarafından yenilgiye uğratıldı ve barış istemek zorunda kaldı. Ancak Muiz onu affedip bütün Merkezî Mağrib'in hükümdarı olarak tanıdı. Böylece Zîrîler bi-

ri Kal'atü Benî Hammâd'da, diğeri Kayrevan'da olmak üzere resmen iki devlete ayrıldı. Hammâd'ın son yıllarında Abbâsîler yerine tekrar Fâtîmîler'e yavaşlığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Hammâd el-Berberî'nin cesur, kararlı, cömert ve zeki bir insan olduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, Beyrut 1979, I, 202-203; II, 390; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 128, 152, 154, 253-255, 258, 355; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 249-250, 261-266, 279; İbn Haldûn, *el-İber*, VI, 171 vd.; H. R. Idris, *La Berbérie orientale sous les Zirides*, Paris 1962; a.m.f., "Hammâdîs", *EI*² (İng.), III, 137; Abdurrahman el-Cilâlî, *Târîhu'l-Cezâiri'l-âam*, Beyrut 1400/1980, I, 275; Zîrîkî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 271; Abdülhalîm Üveys, *Devletü Benî Hammâd*, Kahire 1411/1991, s. 47-73; Yahyâ Bûzîz, "Melâmiḥ 'an kal'ati Benî Hammâd ve'd-devleti'l-Hammâdiyye ve Bicâye", *eş-Sekâfe*, VI, Cezayir 1976-77, s. 11-22; G. Yver, "Hammâd", *IA*, V/1, s. 192. MEHMET ÖZDEMİR

HAMMÂD b. EBÛ SÜLEYMAN

(حماد بن أبي سليمان)

Ebû İsmâil Hammâd
b. Ebî Süleymân Müslim
b. Yezîd el-İsfahânî el-Kûfî
(ö. 120/738)**Ebû Hanîfe'nin hocası,
döneminin Kûfe fakihî.**

Babası aslen İsfahan'ın Bürhuvâr nahiyesinden olup rivayete göre İsfahan melikinin oğludur. Kaynakların verdiği bilgiye göre babası, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin İsfahan'ı fethi sırasında (20/641 veya 21/642) esir düştü ve onun huzurunda müslüman oldu. Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile aralarında bir nevi himaye ve hükmi hısımlık anlaşması demek olan "velâ bağı" kurulduğu için Eş'arî nisbesiyle de anılır. Ebû Süleyman, Ebû Mûsâ tarafından Hz. Ömer'e götürüldü ve onun huzurunda Müslümanlığını yeniden ilân etti. Hz. Ömer kendisine Kûfe'de bir arazi verdi (Ebû's-Şeyh, I, 95). Ebû Nuaym ise İsfahan'ın fethi sırasında oranın melikinin Fâzûsfân (Pâdûspân) olduğunu (*Zikru ahbâri İshbahân*, I, 46), Ebû Süleyman'ın Bürhuvâr'da esir alındığını ve Muâviye'nin Ebû Mûsâ'ya hediye ettiği on köle arasında yer aldığını kaydeder (a.g.e., I, 50, 51, 341). Ancak Ebû Süleyman'ın fetih sırasında Müslümanlığı kabul ettiği göz önüne alınırsa bu son rivayetin doğru olmaması gerekir. Nitekim başka kaynaklarda Muâviye'nin onu Hakem Vak'ası'nda Dûmetülcendel'de (veya Ezruh) bu-

lunan Ebû Mûsâ'ya elçi olarak gönderdiği ifade edilir (İbn Sa'd, VI, 332; İclî, s. 132).

Kaynaklarda Ebû Mûsâ el-Eş'arî ailesinin veya onun oğlu İbrâhîm'in yahut da torunu Bilâl b. Ebû Bürde'nin mevlâsı olarak anılan Hammâd'ın hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. İyi bir tahsil görmesi için babası tarafından Kûfe Mescidi'nde hadis ve fıkıh okutan İbrâhîm en-Nehaî'nin yanına verildi. Varlıklı bir insan olan babası oğlunun ilimden başka bir şeyle uğraşmasını istemiyor, bunun için elinden geleni yapıyordu. Üstün bir zekâyâ sahip olan Hammâd'ın yetişmesinde şüphesiz ki en büyük pay, Emevîler döneminde Irak bölgesinde fikhî düşüncenin ve re'y hareketinin gelişmesine öncülük eden ve Irak medresesinin imamı olarak anılan İbrâhîm en-Nehaî'ye aittir. Hammâd Nehaî'nin en önde gelen öğrencisiydi. Onun yetişmesinde, daha çok hadisçi kimliğiyle tanınan Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî'nin de önemli katkısı olmuştur. Hadis tahsil ettiği hocaları arasında ashaptan Enes b. Mâlik, tâbiünden Saîd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, Saîd b. Cübeyr, Ebû Vâil Şakik b. Seleme, Abdullah b. Büreyde, Hz. Ömer'in mevlâsı Abdurrahman b. Sa'd ve İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime el-Berberî vardır. Böylece tâbiîn neslinin son halkasında yer alan Hammâd, sahâbe döneminden itibaren bölgede oluşun ve seçkin tâbiîn âlimlerinin ilim meclislerinde ve ders halkalarında giderek zenginleşen Kur'an ve hadis bilgisini, fikhî düşünce ve çözüm örneklerini farklı hocalardan öğrenme ve kendi re'y ve yorumlarıyla da bunu geliştirip sentez yapma imkânı bulmuştur.

Nehaî hayatta iken fetva vermeye başlayan Hammâd, onun ölümü üzerine (96/714) Kûfe bölgesi ilim muhitinin ortak talep ve kabulü sonucu Kûfe Mescidi'nde ilim halkasının başına ve fetva makamına geçerek hayatının sonuna kadar yirmi dört yıl fıkıh okuttu. Nehaî'ye de kendisinden sonra kimden fetva istenebileceği sorulunca Hammâd'ı aday göstermişti. Zira Hammâd fıkıhçı kişiliğiyle temayüz etmiş, re'y ve kıyas konusunda kendini yetiştirmişti. Derslerine on sekiz yıl devam eden Ebû Hanîfe'den başka ünlü öğrencileri arasında oğlu İsmâil, Hakem b. Uteybe, A'meş, Zeyd b. Ebû Üneyse, Mugire b. Miksem, Hişâm ed-Destüvâî, Muhammed b. Ebân el-Cu'fî, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, Mis'ar b. Kidâm, Süf-yân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, Hammâd b. Seleme vardır. Böylece Hammâd, dö-